

**ПЕРЕВІРОЧНА РОБОТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****VERIFICATION WORK OF OPERATIONAL AND SEARCH UNITS OF THE STATE BORDER
SERVICE UNDER MARTIAL LAW****Гнетєєв М.К., к.ю.н., доцент,
професор кафедри спеціальних дисциплін***Національна академія Державної прикордонної служби України імені Бориса Хмельницького***Басалик С.А., к.ю.н.,
доцент кафедри спеціальних дисциплін***Національна академія Державної прикордонної служби України імені Бориса Хмельницького***Волошин В.А., старший викладач кафедри спеціальних дисциплін***Національна академія Державної прикордонної служби України імені Бориса Хмельницького*

Стаття присвячена характеристиці загальних моментів перевіркової роботи, яку здійснюють оперативно-розшукові підрозділи Державної прикордонної служби України в умовах правового режиму воєнного стану взагалі та в зоні ведення бойових дій і в місцях проведення стабілізаційних заходів на звільнених від російської окупації територіях зокрема.

Автори наводять загальне визначення перевірочних заходів, виділяють групи та обмежені контингенти осіб, які підлягають перевірці, визначають мету цієї діяльності, підкреслюють її значення для забезпечення національної безпеки в цілому та безпеки державного кордону України зокрема. Охарактеризовано основоположні моменти контролю першої лінії та контролю другої лінії відповідно до приписів чинного законодавства про прикордонний контроль.

Наголошується, що під час масштабної збройної агресії з боку російської федерації специфікації перевіркової роботи набули іншого виміру порівняно з періодом проведення антитерористичної операції в 2014–2018 роках і операцією Об'єднаних сил у 2018–2022 роках. Так, у статті актуалізовано питання здійснення перевіркової роботи під час дії правового режиму воєнного стану щодо біженців, внутрішньо переміщених осіб, порушників законодавства з прикордонних питань, військовополонених російських окупаційних військ та інших збройних і воєнізованих формувань країни-агресора та їхніх проксі, а також осіб, які знаходилися в полоні противника, що вийшли з оточення в одиночному порядку, проживали на окупованій території.

Із урахуванням власного практичного досвіду, авторами виділено чинники, які ускладнюють здійснення перевіркової роботи оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби в районах ведення бойових дій; окреслено напрямки перевіркової роботи щодо різних контингентів осіб (біженців, внутрішньо переміщених осіб, військовополонених, а також колаборантів із числа громадян України).

Зроблено відповідні висновки та окреслено перспективи подальших досліджень у цій сфері, серед яких документальне оформлення результатів перевіркової роботи та взаємодія із іншими складовими сектору безпеки та оборони України.

Ключові слова: перевірочні заходи, фільтраційні заходи, оперативно-розшукова діяльність, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, воєнний стан.

The article is devoted to the characteristics of the general moments of the verification work carried out by the operational-search units of the State Border Guard Service of Ukraine. The attention is focused on the specific aspects of verification work in the conditions of the legal regime of martial law, in the zone of warfare, in the places of stabilization measures in the territories liberated from Russian occupation.

The authors indicate a generalized definition of verification activities, identify groups and limited contingents of persons who should be verified, determine the purpose of this activity, emphasize its importance for ensuring national security in general and the state border of Ukraine in particular. The main points of the first line control and the second line control in accordance with the requirements of the current legislation of Ukraine on border control are characterized.

The authors of the article note that during the war, the scale of verification work increases significantly compared to peacetime. So, for example, the article updates the issue of carrying out verification work during the legal regime of martial law in relation to such categories of people:

- refugees;
- internally displaced persons;
- violators of Ukrainian legislation on border issues;
- prisoners of war of the Russian occupation forces;
- persons who were held captive by the enemy;
- persons who left the encirclement alone;
- persons who lived in the occupied territory.

It is indicated that, in addition, in the course of hostilities, military personnel and civilians who, under unspecified circumstances, ended up in the places of deployment of troops after the enemy lost their positions, may be subject to verification.

Taking into account their own practical experience, the authors have identified factors that complicate the implementation of verification work by the operational-search units of the State Border Guard Service of Ukraine in the areas of hostilities. The directions of verification work for different contingents of persons, which are indicated above, are outlined.

Relevant conclusions are drawn and prospects for further research in this area are identified, including documenting the results of verification work and interaction with other components of the security and defense sector of Ukraine.

Key words: verification measures, filtration measures, operative-search activity, subjects of operative-search activity, wartime.

У загальному розумінні, перевірочна діяльність оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби – це перевірка штатними військовослужбовцями цих підрозділів окремих осіб або певних груп осіб задля встановлення серед них суб'єктів, які можуть бути дотичними до протиправної діяльності, а також посягань на національну безпеку, законні

інтереси суспільства, держави та окремих осіб, отримання інформації, яка має оперативне значення, для подальшого використання її в інтересах оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та судочинства.

Разом із тим, не зважаючи на підвищену актуальність цих питань під час дії правового режиму воєнного стану,

на сьогоднішній день процес реалізації перевірочних заходів щодо біженців, внутрішньо переміщених осіб, правопорушників законодавства з прикордонних питань на законодавчому рівні майже не врегульований. Більше того, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», як єдиному законодавчому акті, який урегулює цю царину вкрай специфічної діяльності держави, не вказується на такий особливий вид активності як перевірочна робота.

Разом із тим, у п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» надається право оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу [2].

До 20.01.2022 р. в Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону містилось положення, що «заступник начальника органу охорони державного кордону – начальник оперативно-розшукового підрозділу організує проведення підлеглим персоналом фільтраційно-перевірочних заходів із затриманими особами за компетенцією та забезпечує дотримання ними прав і свобод затриманих осіб і недопущення катування, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність людини, поводження під час проведення таких заходів», але цей пункт був в повному обсязі виключений із підзаконного акту [1].

Закон України «Про прикордонний контроль» визначає контроль другої лінії – як заходи щодо додаткового вивчення наявності законних підстав для перетинання державного кордону України особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів. Відповідно до ст. 9 цього закону, прикордонний контроль іноземців та осіб без громадянства під час в'їзду в Україну здійснюється за процедурами контролю першої лінії, а у передбачених цим законом випадках – також за процедурою контролю другої лінії [4].

Процедура здійснення контролю другої лінії проводиться за результатами аналізу та оцінки ризиків під час виконання процедури контролю першої лінії, якщо в уповноваженої службової особи Державної прикордонної служби України виникли сумніви щодо виконання іноземцем або особою без громадянства умов в'їзду в Україну, та передбачає:

1) встановлення місць відправлення та призначення, мети та умов запланованого перебування з проведенням у разі необхідності перевірки відповідних підтверджуючих документів і співбесіди;

2) з'ясування наявності достатнього фінансового забезпечення на період запланованого перебування і для повернення до держави походження або транзиту до третьої держави, або наявності можливості отримати достатнє фінансове забезпечення в законний спосіб на території України.

Процедура здійснення контролю другої лінії може проводитися в окремому приміщенні пункту пропуску через державний кордон.

Перевірочні заходи проводяться структурними підрозділами Адміністрації Держприкордонслужби, регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, загонів морської охорони та посадовими особами підрозділів охорони державного кордону, до компетенції яких належать питання, що є предметом вивчення та перевірки.

В обов'язковому порядку перевірочні заходи проводяться в разі надходження письмової інформації уповноважених державних органів – правоохоронних, розвідувальних органів або Державної міграційної служби України про виконання термінового доручення.

Окремо слід виділити перевірку військовополонених / біженців / внутрішньо переміщених осіб, що є важливою умовою забезпечення безпеки держави.

Оскільки у вищевказаних умовах з'являються обмежені контингенти осіб, серед яких можуть знаходитись суб'єкти протиправної діяльності, виникає необхідність їхньої ретельної перевірки.

Перевірочна робота здійснюється органами Державної прикордонної служби у взаємодії з органами Національної поліції, Служби безпеки України та Збройними Силами України. Про велике значення та роль опитування в арсеналі оперативних працівників різних правоохоронних відомств у боротьбі зі злочинністю, свідчить той факт, що у законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3] опитування стоїть на першому місці в переліку.

Процедура перевіркової роботи полягає в здійсненні ними оперативно-розшукових, контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України.

Перевірочна діяльність може проводитись як у мирний час – в умовах надзвичайних ситуацій, до яких належать також вчинення терористичних актів, організація масового переправлення осіб через державний кордон України тощо, а також у воєнний час.

У першому випадку перевіряються особи, котрі були заручниками під час здійснення терористичного акту, нелегальні мігранти під час масового переходу через державний кордон України, особи, які опинилися за нез'ясованих обставин у районі проведення спеціальних (зокрема й антитерористичних) операцій.

Не викликає сумніву, що під час масштабної збройної агресії з боку російської федерації специфікації перевіркової роботи набули іншого виміру порівняно з періодом проведення антитерористичної операції в 2014–2018 роках і операцією Об'єднаних сил у 2018–2022 роках. У воєнний час перевірки мають підлягати військовополонені (полонені) країни-агресора та інші правопорушники (представники зс рф, пвк «вагнер», т.з. «лнр», «днр», колаборанти, суб'єкти державної зради та інші особи), особи, які знаходилися в полоні противника, що вийшли з оточення в одиночному порядку, проживали на окупованій території, тощо.

Організація та здійснення перевіркової роботи оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби в районах ведення бойових дій характеризується певною складністю через такі чинники:

– активне ведення бойових дій в районах оперативного обслуговування та необхідність проведення перевірочних заходів на передових позиціях сил безпеки і оборони України;

– значна кількість внутрішньо переміщених осіб, які, можливо, причетні до сепаратистських рухів, колабораційної діяльності, скоєння інших злочинів під час окупації, котрі переміщуються з районів ведення бойових дій на територію вільних регіонів України та необхідність проведення перевірочних заходів щодо них;

– спроби бойовиків незаконних збройних формувань «лнр» та представників російських окупаційних військ під виглядом біженців або переселенців потрапити на мирну територію України;

– реалізація спецслужбами рф та рб плану із забезпечення довгострокового глибокого осідання у стабільних областях країни кадрових співробітників спецслужб агресора та агентів впливу для проведення розвідувально-підривної роботи проти України та дестабілізації внутрішньо-політичної обстановки;

– необхідність проведення перевірочних заходів щодо великої кількості громадян на деокупованих територіях

України та, відповідно, зацікавлені для цих заходів значної кількості оперативного складу правоохоронних органів;

- зовнішні фактори забезпечення оперативно-розшукової діяльності та організації взаємодії, що впливають на ефективність проведення перевірочних заходів (відсутність стільникового зв'язку, мережі інтернет, неузгодженість дій сил безпеки і оборони України щодо допуску співробітників прикордонних оперативно-розшукових відділів або головних оперативно-розшукових відділів прикордонних загонів до проведення заходів щодо захопленого ворога).

Перевірочні заходи, в першу чергу у середовищі внутрішньо переміщених осіб, повинні бути спрямовані на:

- встановлення особи внутрішньо переміщеної особи;
- виявлення осіб, які брали участь у бойових діях на стороні агресора, виношують наміри ухилитися від відповідальності за скоєні злочини проти національної державності (тероризм, колабораціонізм, державна зрада тощо);

- встановлення співробітників та агентури спецслужб рф, рб, незаконних представників так званих «спецслужб» ворога, утворених на тимчасово окупованих територіях України на кшталт «мгб днр», «мгб лнр», які прямують з окупованих територій України з намірами здійснення розвідувальної, диверсійної, терористичної та інших видів протиправної діяльності;

- збір розвідувальної інформації щодо розташування на тимчасово окупованих територіях України сил та засобів ворога, з метою подальшої передачі інформації підрозділам ЗСУ, СБУ, ДПСУ для її перевірки та нанесення вогневого ураження;

- отримання інформації про громадян України, які в умовах тимчасової окупації перейшли на бік ворога (участь у бойових діях у складі НЗФ, окупаційних військ, колабораційна діяльність, державна зрада), із метою її подальшої перевірки, внесення інформації до ЄРДР, виконання доручень слідчого та подальшого притягнення винних до кримінальної відповідальності;

- отримання інформації про форми й методи підривної діяльності спеціальних служб агресора на території України;

- установаження серед внутрішньо переміщених осіб жертв злочинних дій із боку окупаційних військ, їхніх проксі, окупаційних адміністрацій, пов'язаних із катуваннями або фізичним насиллям за проукраїнську позицію, із метою отримання відповідних свідчень, документування злочинних дій та долучення зібраних матеріалів до кримінальних проваджень (або для початку проваджень);

- отримання інформації про скоєння представниками російських окупаційних військ або їхніми проксі масових вбивств мирного населення, військовослужбовців сил безпеки та оборони України, місць їх захоронення, із метою подальшої ексгумації тіл, документування злочинних фактів та долучення зібраних матеріалів до кримінальних проваджень (або для початку проваджень);

- здійснення підбору кандидатів на залучення до конфіденційного співробітництва для подальшого їх використання в оперативно-розшуковій, контррозвідувальній діяльності в інтересах оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби або Служби безпеки України;

- отримання іншої оперативно-вагомої інформації тощо.

Перевірочні заходи щодо внутрішньо переміщених осіб та інших категорій громадян – не комбатантів, у районах ведення бойових дій, здійснюються як правило:

- під час слідування громадян через блок-пости при в'їзді-виїзді з районів ведення бойових дій;

- при проведенні оперативним складом оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби заходів в управліннях праці та соціального захисту населення (управліннях соціальної політики тощо, залежно від конкретної назви в структурі того чи іншого органу місцевого самоврядування), де обслуговується зазначена категорія громадян;

- при проведенні заходів контрдиверсійної боротьби та стабілізаційних заходів на прифронтових та деокупованих територіях;

- при скоєнні зазначеною категорією осіб правопорушень та їх фізичного затримання;

- під час здійснення планової оперативної роботи.

Окремим найважливішим аспектом здійснення перевірочних заходів у районах проведення бойових дій є здійснення оперативним складом Держприкордонслужби відповідних заходів щодо військовополонених (полонених). Перевірочні заходи в зоні ведення бойових дій здійснюються, як правило, спільно та в тісній взаємодії із підрозділами військової розвідки ЗСУ задля своєчасного отримання від захопленого ворога координат розташування сил та засобів агресора, наявності оборонних укріплень, подальших військових планів та відповідного реагування сил безпеки та оборони України на ці плани, нанесення адекватного вогневого ураження та знищення сил агресора.

Після початку повномасштабного вторгнення рф до України статус військовополоненого мають – військовослужбовці російських окупаційних військ, а представники приватної воєнної компанії «Вагнер», так званих силових відомств та збройних сил «лнр» – ні.

Теорія і практика міжнародного права вказують на те, що особи, які є громадянами України й добровільно воюють на стороні ворога, є державними зрадниками, не мають права на військовий полон та не користуються правами військовополоненого. Їх необхідно притягувати до відповідальності за державну зраду й, відповідно, документування та з'ясування відповідної інформації під час перевірочних заходів повинно здійснюватися в цьому контексті.

Разом із тим, бойовики так званих «лнр» із числа громадян України користуються мінімальними правами, зокрема, і правом на судовий розгляд. Це означає, що їхня провина повинна бути доведена встановленим процесуальним порядком і лише тоді буде застосована відповідна міра покарання.

Вже наявна судова практика однозначно кваліфікує участь громадян України в бойових діях на стороні росії, як кримінальні правопорушення, зокрема за статтями 110, 111, 260 КК України.

Перевірочні заходи у середовищі військовополонених (полонених) повинні бути спрямовані на (основне):

- встановлення особи військовополоненого (полоненого);

- встановлення обставин вступу на військову службу;

- отримання даних про систему професійної підготовки сил агресора на території рф;

- отримання даних про мотивацію військовополоненого (полоненого) до участі у збройній агресії проти України;

- отримання даних про керівну ланку підрозділів, де проходить службу військовополонений (полонений) на території рф та України;

- отримання інформації про порядок незаконного переміщення військовополоненого (полоненого) з території рф до України;

- отримання інформації про порядок переміщення військовополоненого (полоненого) на передові позиції російських окупаційних військ на території України;

- отримання інформації про виконувані завдання військовополоненим (полоненим) на передових позиціях, позивні, що використовуються в системі зв'язку, порядок її організації, тактику ведення бойових дій, наявність та порядок використання БПЛА;

- отримання даних про можливу участь (присутність) військовополоненого (полоненого) у злочинах, пов'язаних із убивствами, катуваннями іншими протиправними діями щодо мирного населення України та представників сил безпеки та оборони України;

– обставини потрапляння в полон сил безпеки та оборони України;

– документування злочинної діяльності військовополоненого (полоненого) проти України.

Вищезазначений перелік інформації не є вичерпним та залежить від особи військовополоненого (полоненого), належності до кадрових військових частин РФ або найманців, військово-обліковою спеціальністю, завданнями, що виконувались на території України, обставинами потрапляння в полон.

В обов'язковому порядку під час проведення перевірок заходів у відношенні військовополоненого (полоненого) проводиться особистий догляд та огляд речей, зброї, боєприпасів, спеціальних технічних засобів, засобів зв'язку та захисту.

Особлива увага приділяється наявності зброї та боєприпасів військовополоненого (полоненого) (наявність всього боєкомплекту, часткова наявність або його відсутність), що свідчить про його участь в бойових діях проти України та подальша кваліфікація злочинних дій в кримінальному провадженні.

До проведення перевірок заходів з військовополоненими (полоненими) згідно бойових розпоряджень начальника органу охорони державного кордону або його уповноваженого заступника допускаються найбільш професійно підготовлені оперативні працівники оперативно-розшукового підрозділу, які мають сталу стійкість до несприятливих психогенних впливів.

У першу чергу це пов'язано з умовами, у яких проводяться перевірки заходи (СП, ВОП, РОП), станом здоров'я військовополоненого (полоненого) – наявністю бойових поранень, у деяких випадках – не сумісних із життям, небажанням свідчити проти себе, повідомляти дані про розміщення сил та засобів ворога на тимчасово окупованих територіях, проявами безглуздої російської пропаганди при спілкуванні з опитуваним.

Практика перевіркової діяльності оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби в районах ведення бойових свідчить, що навіть у разі, коли військовополонений (полонений) тяжко поранений та бойовий медик дає високу вірогідність його смерті, вживаються заходи медикаментозного впливу з метою підтримання свідомості останнього та створення можливості проведення щодо нього перевірок заходів із подальшим

отриманням необхідної для сил оборони інформації про сили та засоби ворога, для подальшого вогневого ураження агресора.

Перевірочні заходи у відношенні військовополоненого (полоненого) в обов'язковому порядку здійснюються з використанням стільникових телефонів, планшетів, ноутбуків та доступом останніх до мережі Інтернет (мобільний інтернет, Starlink) навігаційних онлайн-карт, таких як Google-map, Maps.Me, в деяких випадках програмного забезпечення «Кропива», національної військової системи ситуаційної обізнаності «Delta».

Військовополоненому, у разі слабкого орієнтування на місцевості, пред'являються для впізнання фото відео об'єктів, будівель, баз, місцевості на тимчасово окупованій території, де він, із його слів, перебував, та, де розміщені сили та засоби ворога, із метою визначення точних географічних координат, їх перевірки, передачі підрозділам ЗСУ та нанесення вогневого ураження.

Опитування військовополоненого (полоненого) здійснюється за питаннями, розробленими військовою розвідкою.

За результатами проведених заходів оперативним працівником відпрацьовується довідка та надається керівництву головного оперативно-розшукового відділу органу охорони державного кордону для розгляду та вжиття відповідних заходів із боку сил оборони.

Представники військової розвідки після проведених перевірок заходів відпрацьовують на ім'я командира оперативно-тактичного угруповання військ міністерства оборони України розвідувальне донесення, яке містить отриману інформацію про розташування військ противника.

В подальшому у відношенні військовополонених/полонених здійснюються відповідні заходи співробітники ВКР СБУ та вирішується питання порушення кримінального провадження, як правило за сукупністю різних статей КК України в залежності від конкретних обставин.

Проведення оперативним складом оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби перевірок заходів щодо військовополонених (полонених) та подальше використання здобутих матеріалів має суттєве значення для національної безпеки України в цілому, планування та здійснення військових операцій силами безпеки і оборони України з ліквідації сил та засобів агресора зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : наказ МВС України від 30.03.2015 р. № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text> (дата звернення 25.07.2023).
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 25.07.2023).
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення 25.07.2023).
4. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17#Text> (дата звернення 25.07.2023).